

Vinko Tadejević

POLJOPRIVREDNO ČITANJE VINODOLSKOG ZAKONA

Vinodolski zakon, zbornik pravnih uredba i propisa, sastavljen je 6. siječnja 1288. u Novom Gradu (danas Novi Vinodolski), 63 godine nakon što je donacijom kralja Andrije II. Vinodol postao feud krčkih knezova, a njegovi stanovnici postali kneževski kmetovi. Taj važan spomenik hrvatskog običajnog prava, odražava proces feudalizacije i osiguranja feudalnih interesa u Hrvatskoj.

Prostor vinodolskog feuda proteže se od Grobnika do Ledenica u dužini od kojih četrdesetak km, širine 5-8 km od mora do planinskog lanca, ukupne površine oko 30.000 ha. S geološko-pedološkog aspekta od izvora Rječine, preko Draške kotline, Bakarskog zaljeva, Križišća i Vinodola u užem smislu, prostire se kontinuirano sinklinala flišne formacije. Ona predstavlja povoljnu osnovu razvoja plodnog zemljišta s relativnim obiljem izvorske vode, što uvjetuje bujnu vegetaciju i povoljne poljoprivredno proizvodne prilike, a kroz to i povoljne uvjete za življenje ljudi.

Mijo Mirković procjenjuje da je u vrijeme donošenja Vinodolskog zakona u Knežiji pet do šest tisuća stanovnika sa 800-1000 domova. Cjelokupna privreda u Knežiji obuhvaćala je poljoprivrednu djelatnost: stočarstvo, ratarstvo, vinogradarstvo, ribarstvo, uz nešto pomorske trgovačke aktivnosti u lukama Novi, Bakar, Bakarac (Hreljin) i Rečina (Trsat).

Poljoprivredno čitanje Vinodolskog zakona ne bi bilo omogućeno, niti bi imalo posebnog smisla, kad se prethodno ne bi naznačile najosnovnije činjenice poljoprivrednog privređivanja s relevantnim elementima te sfere iz doba kada je Zakon nastao.

Neposredni nosioci poljoprivredne proizvodnje u nas, kad je riječ o Vinodolskoj knežiji, pa i na širem području, bili su isključivo seljaci, jer se u tom poslu udio robova (servi) može zanemariti.

Seljaci čine najbrojniju skupinu kod naših naroda u predfeudalno doba, u feudalizmu, a i kasnije. Oni su bili upućeni, na to da prema prirodnim uvjetima obitavanja, privređuju stočarstvom, ratarstvom, vinogradarstvom, ribarstvom ili kombinirano. Presudna je pritom činjenica da ta djelatnost stvara prehrambene proizvode i sirovine za odjevne predmete, dakle nezaobilazna sredstva podloge održanja života naroda.

Slijedom opredjeljenja da prethodno iznesemo skicu tehnike rada i proizvodnih odnosa u sferi poljoprivredne proizvodnje onoga doba, upućeni smo na sheme i rezultate što ih je utvrdila naša historiografija, kojoj je temelje udario akademik prof. dr. Mijo Mirković, pa to predstavlja jedan od okvirnih međaša u ovom radu. Kako je pak riječ o pravnoj prošlosti Vinodola nezaobilazno se nameću i rezultati istraživanja novije povijesnopravne znanosti u čemu je najveći doprinos dao akademik prof. dr. Lujo Margetić, kao inicijator novog suvremenog čitanja Vinodolskog zakona, pa se ti rezultati naprosto nameću kao drugi okvirni međaš usmjerenja rada.

Osnovna sredstva poljoprivredne proizvodnje u davnini čine zemlja i stoka. Ekstenzivni način poljoprivredne proizvodnje, koji je stoljećima dominirao našim prostorima, davao je pečat i ratarskom i stočarskom načinu proizvodnje. Za krupnu i sitnu stoku prvenstveno je trebalo osigurati mogućnost i pravo ispaše na odgovarajućim prostorima, kao bitan uvjet stočarenja. Stoga nije čudo, da razgraničenje prava pašarenja između pojedinih općina predstavlja jedno od temeljnih pitanja ekonomske povijesti našeg naroda, rješavano u starim listama od Poljičkog statuta do Istarskog razvoda, pa kroz brojne statute i urbare donijete u pojedinim naseljima kroz protekla stoljeća.

U ratarskoj ekstenzivnoj proizvodnji u davnini dominirao je dvopoljni sistem: sijale su se žitarice (uključiv i sočivice) na jednom dijelu oranice, dok se drugi dio obradive zemlje «odmarao» tj. bio na ugaru. Kasnije se iz ovog najprimitivnijeg načina ratarenja razvio tropoljni sistem. Obradiva se zemlja dijelila na tri polja: žitarice su se sijale na prvom polju, okopavine na drugom polju (sočivice, kupusnjače), a od početka XVIII. stoljeća i kukuruz, te od početka XIX. stoljeća i krumpir, dok je treće polje bilo na ugaru.

Ekstenzivno stočarenje nije omogućavalo da se sakuplja stajnjak koji bi vraćen na oranice redovito održavao i obnavljao plodnost tih površina, pa je vremenom, kao značajna novina uvedeno «torenje» po kojem se pokretnim ograđivanjem zadržavala stoka kroz dulje vrijeme na oraničnoj površini, radi gnojidbe, što se postepeno prosljeđuje i na ostale dijelove oranice, uz seljenje ograde a dakako i stoke.

Stare listine počam od XIII. stoljeća mnogo spominju proizvodnju i promet vina na obalnom području Jadrana i na otocima. Vlasnici zemlje ulagali su novčana sredstva u sadnju loze i obvezivali proizvođača za rad u vinogradu na predaju polovine uroda, dok je druga polovina ostajala proizvođaču. To je

bila prva veća investicija kapitala u poljoprivredi, ali i prva robna proizvodnja proizvođača, njegova polovina uroda. Vinogradarska je specijalizacija na ovom području značila unošenje novčanog privređivanja u autarhične prilike odnosa poljoprivrednih zajednica.

Proizvodnu jedinicu stoljećima su na našem selu predstavljale stare kućne zadruge kao tip prvobitnog agrarnog zajedništva. Kućna zadruga bila je sastavljena od osoba u uskom krvnom srodstvu, u broju od cca 10 do 80 članova. Zadruga je proizvodno-potrošna autarhična cjelina u kojoj je zemljište, stoka i alat kolektivna svojina. Samo su odjeća i oružje bili individualna svojina, ali ne u aposlutnom smislu, jer se u posebnim prilikama time mogu koristiti i drugi članovi. Hrana se nabavlja, priprema i troši zajednički. Zajednički se odgajaju djeca, organizira obrana od eventualnog napada. U zadrugama djelovala je stalno kućna radinost proizvodnje alata, ratila i oruđa potrebnih u poljoprivrednom poslu, kao i različite radinosti prerade: sirenje, pravljenje bijelog smoka, sušenje, dimljenje i soljenje mesa i ribe, pravljenje mješina, krojenja i izrada obuće i odjeće, izrada lončarije itd.

Za ovaj prikaz poljoprivrednog čitanja Vinodolskog zakona slijedit ćemo naznake poljoprivrednih kategorija u tekstu Zakona, bilo da se spominju poljoprivredni odnosi, poljoprivredni proizvodi, poljoprivredna sredstva i sl.

Ako se, izuzev općih pojmova u tekstu Zakona, izvrši neke vrsti terminološka specifikacija kvantitativnog redosljeda po poljoprivrednim granama, onda se dobije sljedeća slika:

- stočarski termini spominju se u 14 članaka (5, 8, 25, 27, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 58, 62, 66)
- vinogradarsko-vinarski termini spominju se u pet članaka (23, 34, 43, 35, 75)
- ratarski termini spominju se u tri članka (8, 10, 66)
- povrtljarski termini spominju se u dva članka (34, 37)
- termini specifičnih poljoprivrednih odnosa spominju se u dva članka (23, 34).

Vjerojatno iznesena shema predstavlja približan redosljed važnosti intenziteta angažiranosti aktivnih sudionika po poljoprivrednim proizvodnim granama.

Vjerojatno je porijeklo općine vezano za vojne formacije satnije koje se teritorijaliziraju i poljoprivredno angažiraju.

U tretmanu kmetova u Zakonu se nazire razlika od načina na koji feudalac u unutrašnjosti Hrvatske tretira kmetove. Radi se o kmetu pučaninu u primorskim krajevima. Razlike tretiranja uvjetovane su različitošću prirodno proizvodnih prilika za poljoprivredu, ali i većim poštivanjem nasljeđenih prava općinske samouprave na području Primorja. Tako je u tradiciji sve do naših dana sačuvano

shvaćanje da se naziv kmeta ne vezuje za sirotinjske ljude već za ugledne seljane, dobre gospodare.

Stočarstvo predstavlja težište seljačkog privređivanja onog vremena. Ta je djelatnost ujedno i način koji traži najviše zemljišnog prostora. Najčešće se spominju goveda, kao muzna, tegleća ili kao mesna stoka, nešto rjeđe se spominje sitna stoka i to isključivo ovce, dok se najmanje spominju konji. Stoka se držala u stajama, ali i u udaljenim torovima (mošunama).

Stiče se dojam relativno velike zastupljenosti krupne stoke u stočnom fondu. To je moguće objasniti obiljem pašnjačkih površina uz izdašne šume locirane tada još do same morske obale i relativnom blizinom šumskih, livadskih i pašnjarskih područja u planinskom zaleđu. To je omogućavalo sezonsku selidbu stoke: ljeti u planine, zimi uz more na prezimljavanje.

Veliko značenje Vinodolski zakon daje pčelarstvu, što dokazuje da je proizvodnja meda i voska imala prednost u odnosu na voćarstvo (smokva, badem, orah) kojeg Zakon ni ne spominje. Pčelarenje se u Vinodolskoj knežiji, obavlja selidbom košnica nakon «primorske» pčelinje paše u šume na planinske livade, gdje su uz cvjetni nektar pčele redovito mogle naći i obilje «medne rose» (medunac).

Zanimljivo je da Zakon ne spominje koze, iako su u vrijeme njegova nastanka, a i mnogo ranije, koze dokazano raširene u Istri, Dalmaciji, pa i na susjednim Kvarnerskim otocima. Ne može se tvrditi da ih uopće nije bilo, no sigurno je da nisu predstavljale privredno značajniji faktor. Razlog toj pojavi leži u činjenici da u to vrijeme na području Knežije nije bilo dovoljno šikara za brst koza, bez čega uzgoj koza teško može biti racionalan. Osim toga ovca je u prednosti, jer osim što ne traži prostore na brst, ima masnije mlijeko i daje toliko potrebnu vunu.

Zakon ne spominje ni svinjogojstvo, iako je npr. u Istri ta stočarska grana bila vrlo razvijena. Vinodolska knežija nije obilovala hrastovim šumama u kojima žirenjem biva uvelike olakšano svinjogojstvo, dok je takvih šuma u Istri bilo dovoljno.

U Zakonu se ne spominje ni ribarstvo, iako je poznato da je na cijeloj istočnoj obali Jadrana i otoka za ribom, naročito konzerviranom, bila velika potražnja. Riba se naime mnogo više, a i lakše konzervirala od mesa toplokrvnih životinja – solenjem, sušenjem, dimljenjem i mariniranjem. Svi statuti i urbari gradova Knežije, koji su neposredno komunicirali s morem, kasnijih stoljeća daju veliki prostor svim elementima ribarstvenog privređivanja. Tri su oblika ribarenja tada bila uvriježena na našim obalama i otocima: mali ribolov obalni, tunolov i lov male plave ribe.

Zakon ne donosi nikakvih propisa koji bi se odnosili na šume i na lov divljači. Propisi o tome javljaju se relativno kasno u listinama, iako je pravo lova pripadalo isključivo feudalnom gospodarstvu.

O izuzetnom značenju vinogradarstva za područje Knežije govori i sam naziv Vinodol (Vallis vinea, Valdevino). U Zakonu se spominju podrumi vinotočja i krčme, vinski trgovci, koji moraju obavezno voditi poslovne knjige evidentiranja kupnje i prodaje vina. Podložnici vinogradari imaju obavezu davanja vina u naturi gospodararu tzv. «potoku», ali i raditi sve poslove u gospoštijским vinogradima.

Za ratarsku proizvodnju u Zakonu ima relativno malo termina, kao i za povrtlarstvo. Vjerojatno je u pitanju relativno mala proizvodnja jer se radi redovito o jednogodišnjim kulturama plitka korijena, osjetljivim na nestašicu vlage u tlu. Unatoč tome, prirodna davanja podložnika u žitu, zauzimaju u urbarima istaknuto mjesto. O širini asortimana ratarske žitarske proizvodnje govore podaci iz Mošćeničkog statuta (1501.) po kojima su podložnici dužni davati gospodi: «svaku desetu meru od svake vrsti žita: pšenice, pira, raži, ječma, sirka, zobi, heljde, prosa, mohara i svake sorti sočiva.»

Zaključno valja napomenuti da je pristup obradi ove materije bio moguć samo na temelju određenih procjena i usporedbi, a to u uvijek nosi mogućnost pojave veće ili manje greške, što valja imati na umu svakako i u ovoj prilici.

Sažetak

Vinodolski zakon (zaključen 6. siječnja 1288. u današnjem Novom Vinodolskom) važan je dokument za upoznavanje gospodarske situacije, odnosa i interesa, naravno poljoprivrednih. Kao što je i normalno, poljoprivreda je bila temeljni oblik ondašnjeg gospodarstva u Vinodolu, što se može iščitati i u samom dokumentu, a što se u članku podrobno iznosi.

Ključne riječi

Vinodolski zakon, proces feudalizacije, feudalni interesi, gospodarske prilike, ratarstvo, stočarstvo, proizvodnja i promet vina, kućna radinost, kućna zadruga.

Summary

Vinko Tadejević • READING THE VINODOL LAW IN AGRICULTURAL KEY

Vinodol law (brought on January 6th 1288. in what is today Novi Vinodolski) is an important document for learning about the economic situation and agricultural relations and interests. As it usually was, agriculture was the main form of economy in Vinodol, and this fact is confirmed in this document. This article explains the facts from the law.

Keywords

Vinodol law, feudalization, feudal interests, economic situation, agriculture, production and selling of wine, house production, household union.

Bilješka o autoru

Vinko Tadejević, Rijeka, prof. dr. dipl. inženjer, znanstveni savjetnik, u mirovini

